

Història de la bibliologia

ROBERT ESTIVALS*

TRADUCCIÓ: JESÚS GASCÓN GARCÍA

Resum: Estudi de l'evolució del concepte de bibliologia, entesa avui com a ciència de l'escrit, de la comunicació escrita i dels suports d'aquesta. Per arribar a aquesta concepció ha estat necessari un procés de decantament a partir d'altres disciplines afins, com ara la bibliografia, la biblioteconomia, la història i sociologia del llibre o les ciències de la comunicació. Es presenta així com una ciència on s'estructuren sistemàticament coneixements que fins ara s'havien estudiat de manera dispersa i deslligada, perdent, per tant, possibilitats d'enriquiment mutu i, alhora una visió de conjunt del fet de la comunicació escrita.

La bibliologia, pel que avui sabem, té els seus orígens a finals del segle XVIII. Fins al 1989 hom considerava que Gabriel Peignot havia estat el primer en fer servir aquest terme.¹ Els recents treballs de Hanane el-Yousfi, Dominique Zidouemba i Gilles Vilasco² han donat a conèixer l'ús del terme "bibliologia" i d'una sèrie de mots que apunten una teoria d'aquesta disciplina en la correspondència de l'abat Jean-Joseph Rive datada entre el 1781 i el 1786 i publicada el 1790 (*Chronique littéraire des ouvrages imprimés et manuscrits de l'Abbé Rive...* Eleuthèropolis: Imp. des Anti-Capet, 1790). Avui podem parlar d'una relació entre el Segle de les Llums, la *Grande encyclopédie* de Diderot i el naixement de la bibliologia, almenys pel que fa a França. No obstant això, la investigació ha avançat prou com per poder formular la hipòtesi que el mateix terme "bibliologia" s'havia fet servir abans. Dominique Zidouemba ha pogut remuntar-ne l'ús a l'any 1580, amb l'italià Ulisse Aldrovandi. Per acabar, els investigadors tunisians Muhammad Rhebi i Wahid Gaddurah han assenyalat l'existència d'obres bibliològiques entre els segles X (Ibn al-Nadīm) i XV (al-Kalka-sandī).³

* Université de Bordeaux 3.

1. Gabriel Peignot, *Dictionnaire raisonné de bibliologie...* (Paris: Villier, 1802). 2 vol. + *Supplément* (Paris: A.R. Renouard, 1804). 1 vol.

2. Hanane el-Yousfi, "Les origines françaises de la bibliologie: le rôle de l'Abbé Rive", *Revue de bibliologie: schéma et schématisation* n° 33 (1990): 73-76.

3. Robert Estivals, "Quelques repères pour une histoire de la bibliologie avant Gabriel Peignot", *Revue de bibliologie: schéma et schématisation* n° 33 (1990): 72-73.

Tot i així, la bibliologia, ciència ja antiga, ha conegut un desenvolupament discontinu i una evolució de la seva concepció. Definida per Rive i Peignot com la ciència del llibre, va veure renéixer l'interès per ella a finals del segle XIX i durant la primera meitat del XX gràcies al belga Paul Otlet.⁴

A la mateixa època, els russos Lov'ajin i Lisovskij semblen haver desenvolupat sengles teories sobre la bibliologia.⁵

Oblidada després de la segona guerra mundial, pren un nou caire a partir dels anys 70. Esdevé, cap als 80, la ciència de l'escrit, de la comunicació escrita, una de les ciències de la informació i la comunicació. El 1987, aquesta perspectiva es desenvolupa en un *Que sais-je?* publicat per les Presses universitaires de France.⁶

La bibliologia s'estén llavors a un pla internacional mitjançant diversos col·loquis. El 1988 es crea a Tunis l'Association internationale de bibliologie. Un programa internacional d'investigació en bibliologia es posa en marxa. L'interès mostrat envers aquesta disciplina és prou important com perquè hom consideri la necessitat de publicar una enciclopèdia internacional sobre la matèria.

Convé, doncs, respondre, a la llum de les últimes recerques internacionals, una sèrie de qüestions que es plantegen els interessats en aquesta disciplina: quin és l'origen del terme, com se n'explica l'aparició, quines han estat les seves concepcions successives o per què ha esdevingut la ciència de la comunicació escrita.

1. Origen del terme i del concepte

Si ens atenim al seu origen francès, els mots bibliologia i bibliografia semblen haver tingut una gènesi comparable. Apareixen, de cop i volta, en els títols de sengles obres. El 1633, Gabriel Naudé, secretari i bibliotecari del cardenal Mazarin, publica la seva *Bibliographia politica*. El 1802, menys de dos segles després, Gabriel Peignot edita el seu *Dictionnaire raisonné de bibliologie*. Tot indueix a pensar que es tractava de la cristal·lització d'una lenta i poc coneguda evolució. Pel que fa a l'origen de "bibliografia", L.N. Malclès precisa que a l'època de Gabriel Naudé s'utilitzaven altres termes

4. Paul Otlet, *Traité de documentation: le livre sur le livre, théorie et pratique* (Bruxelles: Van Keerberghen, 1934) (reimpréssion: Liège: André Canonne: Centre de lecture publique de la Communauté française de Belgique, 1989).

5. Jan Muszkowski, "Sur la statistique internationale des imprimés", a, Congrès International des Bibliothécaires (1926: Praga), *Procès verbal et mémoires* T. 2: 412-422.

Paul Otlet, "La bibliologie en Russie", *Documentatio universalis: butlletín de l'Institut international de bibliographie* 1. 1 B (1931)1-2: 76-79.

Krzysztof Migon, *Nauka o książce* (Wrocław: Zakład Narodowy Im. Ossolińskich, 1984).

6. Robert Estivals, *La bibliologie* (Paris: PUF, 1987).

per designar conceptes propers: *bibliotheca*, *index*, *inventorium*, *repertorium*, catàleg.

El problema resta obert i podríem dir de la bibliologia el que Malclès va escriure en el seu moment referint-se a la bibliografia: l'estudi dels seus orígens encara s'ha de fer.

La revolució francesa, la nacionalització de les biblioteques d'un gran nombre de monestirs i de privilegiats, el desenvolupament de la bibliografia propiciat per la preparació de la *Bibliographie de la France*, impulsada per Napoleó, entre 1811 i 1812, tot plegat constitueix un context que estimula la reflexió entorn de la tècnica descriptiva i classificatòria de la bibliografia. El gran període de la reorganització general del saber i de les institucions crea un clima favorable al pensament teòric.

Des dels dos últims decennis del segle XVIII, especialment a França, s'havia establert un lligam entre els conceptes d'enciclopèdia de les ciències i de les arts, la bibliografia, que facilita l'accés als coneixements antics, i la bibliologia com a ciència del llibre. Fins i tot s'arribarà a dir que la bibliologia és la ciència de les ciències, ja que l'estudi del llibre permet l'accés al saber. Aquesta concepció ha sobreviscut fins als nostres dies, principalment en alguns autors de l'Europa de l'Est.

Això és tot el que podem dir avui. La mancança d'una resposta més detallada ens indica clarament la necessitat d'una investigació aprofundida sobre els orígens de la bibliologia, tant del terme com de la teoria.

2. L'escrit i la bibliologia

Com s'explica el naixement de la bibliografia el segle XVII i el de la bibliologia el XIX? Per respondre aquestes qüestions cal, d'una banda, preguntar-se sobre la història de l'escrit, i de l'altra, remetre's a la història i a la teoria de la ciència.

El primer en plantejar-se aquesta qüestió és, un cop més, Paul Otlet. Aplicant a la bibliologia la teoria comtista de la història de la ciència, en distingeix quatre períodes. El primer es caracteritzaria per la producció de llibres; el segon, per la creació de biblioteques i la formació de catàlegs; el tercer correspondria a l'aparició de la bibliografia; el quart, al naixement de la bibliologia.

Per tal que pugui existir, cal en primer lloc que hi hagi escrits. És a dir, que tot el període històric durant el qual l'escriptura i, en general, el llenguatge gràfic no existeixen no afecta aquesta disciplina. Sabem amb certesa que durant molt de temps la comunicació entre els homes s'ha basat essencialment en la paraula i el gest. ¿Què va passar a partir d'un període que comença uns quaranta mil anys abans de Crist i, més concretament, des del quart mil·lenni abans de la nostra era?

Després n'hi ha prou amb distingir tres fases de les quals les dues primeres són tècniques i la darrera científica: la de la tècnica d'escriptura i de l'aparició de les produccions escrites; la de la bibliografia i, finalment, la de la bibliologia. En aquestes tres etapes retrobem l'esquema clàssic de l'evolució de les ciències: constitució de fenòmens socials, descripció dels mateixos o *grafia* i explicació, ciència o *logia*. Aquests tres períodes neixen l'un de l'altre: en el moment que la problemàtica de la fase precedent ha trobat la seva solució, genera la següent. Són períodes que no s'eliminen, sinó que se superposen. El llindar entre el primer i el segon correspon, en el més important, a l'antiguitat; la Revolució Francesa separa el segon del tercer. Cada fase pot ser subdividida. La primera se situa en el sector de la producció; la segona, en el de la distribució; la tercera abasta tot el conjunt.

2.1. L'era de la producció dels escrits i de la tècnica d'escriptura

El primer període correspon a l'aparició dels escrits. Noves necessitats emergeixen en les societats més avançades. Cal fixar el pensament per motius religiosos, polítics i econòmics i fer-lo perdurar en el temps i l'espai. Cal, doncs, inventar llenguatges icònics i gràfics. L'home s'ha d'interrogar sobre el mètode a seguir. L'escriba planteja el problema de les tècniques d'escriptura. Ho fa per una conscienciació progressiva de l'origen psicolingüístic de l'escrit: les imatges mentals, els conceptes, la llengua i la paraula. Aquest procés es desenvolupa a través d'una concepció teòrica gradual, en tres períodes, de la tècnica d'escriptura: la pictografia dels "primitius"; la ideografia de les societats preclàssiques (la Xina, Mesopotàmia, Egipte); el fonetisme que desemboca en l'alfabet, a Fenícia i Grècia, poc abans i durant el primer mil·lenni abans de Jesucrist. Aquesta progressió teòrica es manifesta en una esquematització, una reducció, una simplificació cada cop més accentuada. Simplificació que concerneix el nombre de signes, que passen de l'infinit a una trentena de lletres i, alhora, concerneix el traçat dels significants, que evoluciona des de la figuració a la geometrització. Aquest domini de la tècnica d'escriptura, adquirit progressivament, és el que permet la producció de documents.

2.2. L'era de la descripció i la classificació dels escrits: la bibliografia

El segon període correspon a l'era de la bibliografia. La interrogació ja no es fa entorn de l'escriptura i la producció de l'escrit. De la producció, la reflexió es desplaça cap a la distribució. De la lingüística s'ha passat a la biblioteconomia i a la filosofia. L'inici d'aquest període se situa a la fi dels grans

imperis preclàssics i a l'antiguitat greco-romana. La qüestió plantejada és llavors la de la comunicació dels escrits. A mesura que la producció augmenta, la seva accessibilitat directa disminueix. Cal, doncs, trobar una solució, en la qual intervindran diverses operacions: cal adquirir, inventariar, descriure, classificar els textos en funció d'una teoria del coneixement; conservar-los tot localitzant-los sobre prestatges; organitzar, en fi, llur comunicació. Pràctica de bibliotecari i filosofia hi prenen part.

Com la tècnica d'escriptura, la tècnica de la bibliografia ha passat per diverses fases amb orientacions teòriques. La primera és, en principi, concreta i de naturalesa biblioteconòmica. Concerneix els dipòsits d'arxius i les primeres grans biblioteques. Acaba amb l'aparició de catàlegs a Nínive (668-624 a.C.) i, finalment, a la biblioteca d'Alexandria (300 a.C.) amb els treballs de Cal·límac de Cirene (mort el 235 a.C.) i el *Canon Alexandrinus*.

La segona fase cobreix la fi de l'antiguitat i l'edat mitjana. Es caracteritza per les biobibliografies. Es tracta de descriure la vida dels autors i de confeccionar la llista de llurs obres. L'exemple clàssic és el del metge Claudi Galè, al segle II d.C., amb *De libris propriis liber*.

La tercera fase es correspon al naixement i al desenvolupament de la bibliografia. A Occident comença pocs anys després de la invenció de la impremta per Gutenberg.

La quarta fase té per objectiu l'elaboració d'una teoria de la bibliografia. Sembla haver-se desenvolupat en diverses etapes: la definició de la disciplina, la determinació del seu objecte d'estudi, la seva situació en un conjunt més ampli, la seva descripció i la seva explicació. Aquesta teoria de la bibliografia, encara incipient, juga, a l'era bibliogràfica, un paper semblant al de la teoria de l'escriptura al període d'aparició de l'escrit.

2.3. L'era de la bibliologia

La bibliografia no explica els documents que repertoria i classifica. És una posició normal si prenem com a referència la història de les ciències. Com a d'altres, si en un primer moment els fenòmens remetent al seu inventari i a la creació d'una tipologia, arriba un moment que l'esperit sent la necessitat d'anar més enllà, de comprendre i d'explicar. En el domini de l'escrit, aquest és el paper de la bibliologia. Així, des d'aquest punt de vista d'estudi de l'escrit, és forçós constatar que la bibliologia com a ciència del llibre i, després, de l'escrit, no apareix sinó al terme d'una evolució de milers d'anys. La bibliologia, en descriure igualment la producció escrita, permet de passar a la interrogació i la recerca d'explicacions, que és el seu mètode propi. Això és el que hem constatat pel que fa a l'origen del mot i de la disciplina.

3. Delimitació històrica de l'objecte i la composició de la bibliologia

La història de la bibliologia durant els segles XIX i XX sembla marcada per un esforç de delimitació sistemàtica del seu objectiu i de la seva composició. Tot passa, en efecte, com si, en poc menys de dos segles, assistíssim a una evolució dels conceptes que portés de la noció de ciència del llibre a la més recent de ciència de l'escrit i de la comunicació escrita. El segle XIX hauria vist una progressiva separació entre la bibliologia i les tècniques bibliogràfiques i biblioteconòmiques i la història del llibre. El segle XX estaria marcat pel descobriment gradual del seu objectiu, mitjançant la comparació amb les ciències dels mitjans de comunicació. Podem reconèixer, en efecte, diferents tendències que han anat apareixent progressivament i que sovint s'han perpetuat fins als nostres dies.

3.1. Bibliografia i bibliologia

La primera, sens dubte la més important, ens porta a la relació bibliografia-bibliologia. Bé que la distinció dels dos sufixs grafia (descripció) i logia (ciència de) sigui prou clara, durant molt de temps, fins i tot als nostres dies, s'han identificat més o menys els dos termes. Tot i així l'obra de Gabriel Peignot era clara. La bibliologia s'hi tractava com una teoria estructural i històrica del llibre. Reprenia termes de l'abat Rive per qualificar cada part (així la bibliopòlia és, per a ell, la part de la bibliologia que concerneix la venda de llibres, la llibreria). Malgrat aquesta distinció el lligam entre les dues disciplines va continuar essent molt estret durant molt de temps. Es considerava llavors que la bibliologia era una teoria de la bibliografia, una mena de reflexió general, més aviat filosòfica, prèvia a la bibliografia. Aquesta posició es retroba a Charles Nodier quan escriu referint-se al *Dictionnaire raisonné* de Peignot: "la bibliologie est la théorie de la bibliographie. On pourrait dire qu'elle en est la philosophie; on pourrait même l'appeler *philosophie bibliographique*. On peut l'appeler encore, si l'on veut, *bibliographie transcendent*".⁷ Encara trobem aquesta posició el 1869, a Mortet, com indica L.N. Malclès. La bibliologia és per a ell l'estudi dels instruments d'informació, dels trets característics del llibre, la investigació, en fi, de les regles de la biblioteconomia.

Aquesta posició serà també la dels anglosaxons. Així, Roland Houde, en el seu recent *Bilan de la bibliologie au Canada*,⁸ precisa com William Alfred

7. Didier Barrière, *Nodier, l'homme du livre: le rôle de la bibliophilie dans la littérature* (Paris: Pleinchar, ateliers du 19è siècle, 1989): 89.

8. Roland Houde, "Bilan de la bibliologie au Canada", *Revue de bibliologie et de schématisation* (1988) n° 29: 25-31.

Pollar (1859-1944) catalogador i bibliotecari del British Museum (1884-1924) William Alfred Pollar (1859-1944) va consignar les seves reserves envers la utilització del terme "bibliologia" a l'edició integral de l'*Encyclopedia Britannica* (11th ed., 1910, vol. 3, p. 908-911, "Bibliography and bibliography"). Segons Houde, a l'edició americana completa del *Webster's third new international dictionary* (Springfield, Mass.: G. & C. Merriam Co., 1966) la bibliologia és la bibliografia en la seva accepció més extensa.

No obstant això, a poc a poc, la separació entre els conceptes de bibliografia i bibliologia es va obrint camí, per acabar essent acceptada al primer terç del segle XX, a França. Littré va definir la bibliologia com la ciència del llibre. Sempre segons L.N. Malclès, la posició de Langlois a començaments de segle reduïa la bibliografia als repertoris; la de Caron la limitava als llibres.

Per a Malclès la bibliografia té una funció tècnica. El seu objectiu és "le recensement des textes imprimés".⁹ Aquesta qüestió, a França, va cristal·litzar en els debats organitzats pel Centre de synthèse historique el 1934.

La bibliografia és llavors considerada com a descripció, inventari i classificació de les obres impreses; la bibliologia com a ciència del llibre.¹⁰ No obstant això, la confusió entre els dos conceptes encara continua. Així, Roland Houde acaba l'article citat escrivint: "En définitive, qu'est-ce la bibliologie sinon une philosophie de la bibliographie?"

3.2. Biblioteconomia i bibliologia

Aquesta manca de claredat entorn del sentit de la bibliografia i bibliologia no ha estat l'única. La ciència del llibre també ha hagut de distingir-se de la biblioteconomia.

Segons el romanès Corneliu Dima-Dragan, un dels primers, si no el primer, en utilitzar aquest nou terme va ser, novament, un francès, Léopold Auguste Constantin, en la seva obra *Bibliothéconomie, ou, Nouveau manuel complet pour l'arrangement, la conservation et l'administration des bibliothèques* (Paris, 1839). En aquesta obra va definir la biblioteconomia com "cet ensemble de l'administration, du mécanisme dans le maniement des bibliothèques et de leur matériel". Hom cita igualment l'obra de M. Schrettinger, publicada a Viena el 1834, titulada *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft, besonders zum Gebrauche der Nicht-Bibliothekau, welche ihre Privat-Bücher Sammlungen selbst einrichten wollen*. Com ja hem vist abans en la bibliografia, Mortet, el 1869, encara confon bibliologia i biblioteconomia. Aquest punt

9. L.N. Malclès, *La Bibliographie* (Paris: PUF, 1962).

10. P. v. Friden, "Bibliographie: étimologie et histoire du mot", *Revue de synthèse* (1934): 45-52.

de vista és el que recull Dima-Dragan: sota el títol de bibliologia general descriu les regles de la bibliografia i, en part, de la biblioteconomia.¹¹

3.3. Història, sociologia del llibre i bibliologia

Una tercera tendència és la que identifica bibliologia amb història del llibre. Ja es troba apuntada a Peignot. Ha perdurat, però, des de llavors, ja que la trobem en els plans d'estudi d'escoles de bibliotecaris.¹² Amb el temps s'hi ha encabint una sociologia contemporània del llibre (edició, impremta, biblioteques, etc.). És el cas d'una obra recent de Jacques Breton, *Le livre français contemporain: manuel de bibliologie* (Paris: Solin, 1988).

3.4. Filosofia i bibliologia

Una quarta orientació intenta lligar la bibliologia a l'epistemologia, tot passant per la bibliografia. El llibre és la memòria de la humanitat. L'inventari i la classificació de les obres que duu a terme la bibliografia estan directament lligats a la teoria del coneixement. Per tant, la reflexió bibliològica és també de naturalesa filosòfica. Aquesta posició, que reprén la perspectiva enciclopedista del Segle de les Llums, és especialment sostinguda per Jean-Pierre Namur, bibliotecari de la Université catholique de Louvain, en la seva obra *Projet d'un nouveau système des connaissances* (1839). En el sumari distingeix els següents elements: "Préliminaires, Encyclopédie, Logographie, Bibliologie (imprimerie, librairie et reliure, bibliographie, histoire des bibliothèques)". Aquesta postura continuarà fins als nostres dies, particularment en autors com G. Varet, després de la Segona Guerra Mundial.¹³

3.5. Política i bibliologia

Una altra orientació de la bibliologia descriptiva es desenvolupa després de la revolució del 1848. Aquest cop es localitza a l'Europa central i balcànica. Està lligada a l'emancipació política dels pobles sotmesos als jous austríac, prussià, rus i otomà. El moviment ja es manifestava al darrer quart del segle XVIII, però pren volada amb la "primavera dels pobles".

11. Corneliu Dima-Dragan, *Bibliologia générala* (Bucuresti: Universitea din Bucuresti, Facultatea de limba si literatura romana, 1976).

12. Eric de Grolier, *Bibliologie: techniques et économie du livre* (Rabat: École des sciences de l'information, Cycle des informatistes spécialisés, 1985).

13. G. Varet, *Histoire et savoir: introduction théorique a la bibliographie: les champs articulés de la bibliographie philosophique* (Paris: Les belles lettres, 1956).

La independència és, inevitablement, un acte polític i militar. Però, abans d'arribar-hi, una nació colonitzada s'ha de conscienciar, amb proves, de la seva antiga existència. Ha de demostrar que posseeix una llengua, una literatura i una història pròpies. Ha de demostrar que la política cultural del despotisme colonial ha intentat absorbir els esperits i els cors, començant per desarrelar-los i privar-los de llur passat. Al segle XIX, aquesta acció és iniciada pels estaments religiosos i les burgesies nacionals. Aquests afronten les conseqüències del projecte d'independència mitjançant la creació d'institucions culturals, museus nacionals, etc. Els intel·lectuals viatgen pel país i a l'estranger per tal de trobar documents antics que recullen i estudien. La bibliologia nacional constitueix, per tant, un dels elements de la política intel·lectual insurreccional. Però segueix sent descriptiva. La seva orientació, aquest cop, és filològica i biblioteconòmica. Aquesta tendència es desenvolupa fins a la Primera Guerra Mundial, de maneres diverses, als països txec i eslovac, a Romania, Hongria,¹⁴ Bulgària, Polònia i fins i tot a Finlàndia. S'estén després de la segona guerra mundial al conjunt dels països del Tercer Món, alhora que es generalitza el procés de descolonització. Nombrosos treballs d'estudiants àrabs i africans en són, avui, la mostra.

3.6. Documentologia i bibliologia

Mentre que aquestes interpretacions es transmeten, una nova concepció apareix i es desenvolupa al segle XX. Aquesta vegada, intenta establir l'estatut de la bibliologia no ja en relació amb el llibre, sinó en relació amb els altres mitjans de comunicació que apareixen i es desenvolupen des de finals del segle XIX. El gran precursor en aquest camp –com a d'altres– és el belga Paul Otlet. Des del 1888 s'havia preocupat per la bibliografia internacional.¹⁵ Entre 1901 i 1903 aborda el problema de la bibliologia.¹⁶ El 1934, deu anys abans de la seva mort, publica el *Traité de documentation: le livre sur le livre: théorie et pratique*. Inventaria llavors els treballs del que podríem anomenar la "primera escola internacional de bibliologia", que s'havia desenvolupat en diversos països des de la fi del segle XIX, tot i els seus diferents plantejaments. La seva obra té tanta importància que el 1988 hom li va retre homenatge amb motiu del col·loqui de Tunis on va crear-se l'Association internationale de bibliologie. Els seus deixebles G. Lorphèvre i André Canonne van fer llavors el balanç de la seva obra.¹⁷ Després André Canonne devia reim-

14. Miklos Szabolcsi, Klara Csuros, "Culture nationale et bibliologie historique; una expérience hongroise". *Revue de bibliologie: schéma et schématisation* N° 27 (1987): 61-65.

15. Robert Estivals, *La bibliométrie bibliographique* (Lille: Service de reproduction des thèses de l'Université 3, 1971) 2 vol.

16. *La documentation en France*. (1945) 7:198.

17. *Revue de bibliologie et schématisation* (1988): 29.

primir l'obra d'Otlet, i François Richaudeau els seus principis essencials al número 78 de la revista *Communication et langages*.

El *Traité de documentation* d'Otlet comprèn dues parts de desigual importància pel que fa al volum. La més extensa roman com una descripció sistemàtica del llibre i del document. És comparable en el seu esperit als treballs de Peignot al començament del segle XIX, tot i que el seu plantejament sigui diferent. Ben al contrari, la part consagrada a la bibliologia, de volum més reduït, és, per a aquesta disciplina, d'una gran importància. Otlet introdueix una perspectiva sistemàtica: es pregunta sobre l'origen de la bibliologia, intenta definir-ne l'objecte, n'analitza els elements, la situa en relació a les altres ciències, n'inventaria els resultats assolits durant el període d'entreguerres. Defineix la bibliologia com (tradueixo la citació) "una ciència general que aplega el conjunt sistemàtic classificat de les dades relatives a la producció, la conservació, la circulació i la utilització dels escrits i dels documents de tota mena. Aquesta ciència conduiria els esperits a reflexionar més profundament sobre les diverses disciplines particulars del llibre".¹⁸ Per a Otlet, l'objecte de la bibliologia no és solament el llibre. Integra en la seva obra els "substituts" del llibre: la pel·lícula cinematogràfica, la fotografia, en suma, els mitjans de comunicació de massa existents a la seva època. La bibliologia s'assimila a la documentologia: "le livre (*biblion* ou document ou gramme) est le terme conventionnel employé ici pour exprimer toute espèce de documents".¹⁹

És manifest que Otlet ja s'adona de la necessitat d'estendre la problemàtica del llibre a la dels documents, de tots els mitjans de comunicació de massa. El problema de la comunicació és subjacent. Així, mentre que els cercles de bibliotecaris i bibliògrafs apuntaven cap a la separació de la bibliologia i la bibliografia, Otlet arribava a la documentologia. També es va establir el marc de la bibliologia científica. Otlet elabora, per primer cop, una teoria del mètode estadístic aplicat al llibre, donant-li el nom de bibliometria.

La relació del llibre amb les altres disciplines és igualment tractada. Reconeix que el llibre, tot i ésser l'objecte d'estudi de la bibliologia, pot ser també enfocat des de diverses perspectives científiques: la tecnologia, la lingüística, la lògica, la psicologia, la sociologia. Defineix aquestes ciències: "les rapports de la bibliologie et de la linguistique constituant ce qu'on pourrait dénommer philologie bibliologique".²⁰ No s'acontenta amb elaborar un primer esquema bibliològic. Reagrupa els resultats obtinguts a cada sector, els autors i les obres. Parla de Røthlisberger per a la bibliometria; de Rubakin per a la psicologia bibliogràfica, etc. Analitza la composició de la bibliologia.

18. Paul Otlet, *Op. cit.*

19. Paul Otlet, *Op. cit.*

20. Paul Otlet, *Op. cit.*

Comprendria, d'una banda, la bibliografia, "description des faits dans le temps ou histoire des faits dans l'espace ou étude comparée (graphie soit bibliographie)".²¹ La segona part, sota el nom de biblionomia, tractaria la comprensió i l'explicació teòrica des dels fets concrets fins a les relacions necessàries més generals.²²

Com explicar aquesta nova orientació de la història de la bibliologia? La fi del segle XIX i el primer terç del XX corresponen a un període de creixement de la informació, de desenvolupament de la bibliografia i de la documentació, d'aparició de mitjans de comunicació de massa altres que l'escrit imprès, periòdic o no. Aquests arguments es poden considerar en el començament, però no en les modalitats del període revolucionari. Fan pressió sobre la comunitat professional i científica del llibre. Conduïxen a interrogants que permeten l'aparició de les ciències bibliològiques en un primer temps. La necessitat d'una síntesi es farà sentir més tard, just abans que comenci el segon conflicte mundial. El mestre en va ser Paul Otlet.

3.7. Les ciències bibliològiques: la primera escola internacional de bibliologia

Però Paul Otlet no estava sol, ni a la fi del segle XIX ni al començament del XX. Mentre que el col·lectiu dels bibliògrafs es mantenia en una posició tradicional on s'evoluciona lentament, en altres àmbits tenien lloc ràpides transformacions. Si Otlet prenia una posició general, altres investigadors van treballar en camps d'estudi més fragmentaris, fent passar així la bibliologia de consideracions generals a observacions precises i a la recerca de causalitat. Aquests investigadors pertanyen a nacions diferents. La majoria es coneixen i mantenen relacions. Una primera escola internacional de bibliologia es constitueix.

Des del punt de vista metodològic, Iwinski, que treballa amb Otlet, elabora la metodologia de l'estadística internacional retrospectiva d'impresos. Des del 1888, a la revista *Le droit d'auteur*, el suís Røthlisberger presenta cada any l'estadística internacional corrent d'impresos, d'abast mundial. Això el conduirà a hipòtesis referides als cicles de la producció general i de la producció per matèries als diferents països. És llavors quan es funda la història cíclica del llibre. L'obra de Røthlisberger serà continuada pel seu successor Mentha fins al 1953. En el període d'entreguerres, el francès Lucien March, cap al 1930, prepara en el marc de l'Institut international de coopération intellec-

21. Paul Otlet, *Op. cit.*

22. Paul Otlet, *Op. cit.*

tuelle (I.I.C.I.) de la Societat de Nacions un primer esquema comparatiu per a l'elaboració de l'estadística dels impresos, anticipant així l'acció de la Unesco després de la Segona Guerra Mundial. Els polonesos Muszkowski i Rulikowski van continuar l'esforç de Lucien March fins poc abans de l'esclat del segon conflicte mundial.²³

Pel que fa a les disciplines, els francesos Javal²⁴ i Binet creen, respectivament, la fisiologia i la psicologia de la lectura. Nikolai A. Rubakin inventa i experimenta la psicologia bibliològica, que té com a finalitat l'estudi de les relacions entre les mentalitats dels autors i dels lectors. Obre així la via de la bibliologia com a ciència de la comunicació escrita. La història sociològica i estadística de la lectura és objecte, al començament del segle, dels treballs del francès Daniel Mornet.²⁶ Els russos Lov'ajin²⁷ i Lisovskij, ja esmentats anteriorment, publiquen llurs teories de la bibliologia.

En aquest període, estés aproximadament de l'any 1888 al 1934-1938, es dóna, doncs, una doble orientació. La bibliologia, en renovar-se, s'obre cap a la documentologia. Passant de les consideracions teòriques i històriques a la bibliometria i a l'observació, es creen les ciències bibliològiques. En resum, a la vetlla de la Segona Guerra Mundial la bibliologia existeix com a ciència i és objecte d'investigació internacional.

3.8. Ciències de la informació i de la comunicació i bibliologia

Sens dubte, la segona meitat del segle XX serà considerada com la de la consolidació de la bibliologia entre les ciències de la informació i de la comunicació. Els treballs han avançat prou com per poder tenir-ne la seguretat. Fins i tot podem distingir diverses fases.

La primera correspon al període 1934-1945. Està marcada pel complet oblit de la bibliologia a causa de la guerra mundial. A partir de la crisi econòmica del 1929 i, amb més motiu, a partir de la puixança dels feixismes en Europa, en aquest camp, com en d'altres, tot passa pel pressentiment del cataclisme mundial. S'observa aleshores com una necessitat de síntesi de la primera meitat del segle. Els treballs sobre l'elaboració de l'estadística inter-

23. Jan Muszkowski, "Sur la statistique internationale des imprimés", dins *Congrès international des bibliothécaires* (Prague, 1926): T. 2.

24. E. Javal, *Physiologie de la lecture et de l'écriture* (Paris: Alcan, 1905). Réédition de François Richaudeau (Éd. Retz).

25. N.A. Rubakin, *Introduction à la psychologie de la création des livres, de leur distribution et circulation* (Paris, 1922).

26. Daniel Mornet, "Les enseignements des bibliothèques privées (1750-1780)", *Revue d'histoire littéraire de la France* (juillet-septembre 1910).

27. A.M. Lov'ajin, "Czto takoje bibliogiã", *Bibliograficzeskije izv' estã* N° 1-4 (1923): 4.

nacional d'impressos iniciats per l'Institut international de la coopération intellectuelle es deturen o alenteixen. La Semaine de synthèse que, a França, acaba de distingir definitivament la bibliografia de la bibliologia té lloc el 1934. Aquest mateix any Otlet publica la seva obra. Des d'aleshores i fins passada la Segona Guerra Mundial, l'interès per la investigació sobre el llibre desapareix o es dilueix.

Una segona fase comença cap als anys 1946-1948 i continuarà fins als anys 1968-1972. El terme bibliologia resta en l'oblit. No obstant, les investigacions parcials efectuades sobre aspectes específics de la vida del llibre (producció, distribució, lectura, etc.) des de diferents punts de vista –històric i estadístic (V. Zoltowski, M. Czernowska, R. Estivals), històric (H.J. Martin), sociològic (M. Dumazedier, J. Hassenforder, R. Escarpit), psicològic (R. Escarpit, N. Robine), etc.– comencen a multiplicar-se.

Progressivament va quedar palesa la necessitat d'un estudi comparatiu, així com la necessitat de crear un quadre general per a aquest ventall de treballs. Aquest marc va ser la comparació del llibre amb els altres mitjans de comunicació de massa, a causa de l'obra de McLuhan, especialment *The Gutenberg galaxy*.²⁸

És també, a nivell econòmic i polític, un període de reconstrucció i de desenvolupament econòmic alhora que emergeix la preponderància americana.

Una tercera fase cristal·litza entorn dels anys 1968-1972 i continua fins als anys 1978-1982. La primera data correspon a l'any mundial del llibre recomanat per la Unesco. Entretant, nous mitjans de comunicació de massa, com la televisió, s'havien desenvolupat o començaven a fer-ho gràcies a la informàtica. Apareixen noves professions lligades a la comunicació. El desenvolupament de l'ensenyament superior porta a la institucionalització de l'ensenyament de les professions lligades a la informació i la comunicació i, a continuació, al desenvolupament d'un sector especialitzat de la investigació. A França, l'acció de R. Escarpit i de J. Meyriat és fonamental. Primer amb la creació dels *instituts de technologie* especialitzats en els camps de la informació i de la comunicació. Després, cap als anys 70, amb el naixement dels estudis de ciències i tècniques de la comunicació. Finalment, amb la creació d'un doctorat en ciències de la informació i de la comunicació, el 1975. El 1972 va ser creada la Société de sciences de l'information et de la communication. El 1974 va instituir-se una secció del Conseil national des universités per ocupar-se de les carreres universitàries en aquest camp. Al mateix temps R. Estivals crearia els estudis de les professions del llibre a la Université de

28. Marshall McLuhan, *The Gutenberg galaxy* (1962). Traducció catalana, Barcelona: Edicions 62, 1973.

Bordeaux 3, el 1968, i el 1976 la Société de bibliologie et de schématisation.

El desenvolupament de les ciències de la informació i de la comunicació a França fa necessari integrar el llibre en aquest nou marc. El debat se centra en la relació bibliologia-comunicologia. En la seva tesi, llegida el 1971, R. Estivals consagra diversos capítols a aquesta qüestió i especialment a la relació entre bibliologia (terme que es tornava a fer servir per primer cop) i bibliometria. Aquesta orientació cristal·litzaria l'any mundial del llibre, el 1972. Sota la direcció de Julien Cain, Robert Escarpit i J. Martin es va publicar *Le livre français: hier, aujourd'hui, demain*, on R. Estivals reprenia el terme de bibliologia al capítol "Bibliologie et prospective".²⁹

Des d'aleshores la bibliologia va prendre una considerable embranzida a diferents països. El 1971 i 1972 es publiquen a Polònia dues enciclopèdies de les ciències del llibre.³⁰ A Romania, el 1976, Dima-Dragan redacta la ja citada *Bibliologia générale*. El 1984, K. Migon publica a Polònia el seu llibre *Nauka o ksiazce*. Encara no coneixem, però, prou bé els treballs que s'editen arreu; fer-ne la història ha de ser un dels objectius de la nova Association internationale de bibliologie.

A França el número 77 de la revista *Tendances: la France en Europe et dans le monde*, el 1972, fa balanç de la investigació sobre el llibre (Escarpit, Estivals i Nicole Robine). Fins al 1978-1980 el renaixement de la bibliologia es manifesta entorn del concepte de ciència del llibre. Sistemàticament són tractats els diferents problemes plantejats: pel que fa a la metodologia, la bibliometria;³¹ pel que fa a la classificació dels treballs, l'esquema bibliològic;³² pel que fa a la política, l'anàlisi dels models bibliològics;³³ pel que fa a la imatge, la bibliologia gràfica;³⁴ finalment, la teoria general.³⁵ Durant tot aquest període, la revista *Schéma et schématisation*, després *Revue de bibliologie: schéma et schématisation*, publica els resultats de les investigacions en bibliologia.

La quarta fase comença amb el primer congrés Inforcom, que va tenir lloc a Compiègne el 1978 organitzat per la Société française des sciences de l'information et de la communication. El concepte de bibliologia va tornar a ser

29. Robert Estivals, "Bibliologie et prospective", a, *Le livre français: hier, aujourd'hui, demain*. Éd.: Julien Cain, Robert Escarpit, Henri-Jean Martin (Paris: Imprimerie nationale, 1972).

30. *Encyclopedia wiedzy o ksiazce* (Warszawa: Zaklad Naradony, 1971).

Pracownikow ksiazki (Warszawa: Pansywowe Wydawnistwo Naukowe, 1972).

31. Robert Estivals, *La bibliométrie bibliographique* (Lille: Service de reproduction des thèses de l'Université de Lille 3, 1971). 2 vol.

32. Robert Estivals, *Schémas pour la bibliologie* (Viry-Chatillon: Sediep, 1976).

33. Robert Estivals, *Le livre dans le monde* (Paris: Retz, 1983)

34. Robert Estivals, Jean Charles Gaudy, *La bibliographie graphique: l'évolution graphique des plans de Paris, (1530-1898)* (Paris: Société de bibliologie et de schématisation, 1983).

35. Robert Estivals, "La bibliométrie", *La bibliologie* (Paris: Société de bibliologie et de schématisation, 1983): vol. 1.

Jacques Breton, *La littérature et la reste* (Paris: ENSB, Centre de Paris, 1978).

qüestionat. A l'obra dels investigadors francesos del període 1968-1980, el terme bibliologia és pres en el seu sentit tradicional de ciència del llibre. La necessitat d'incloure aquesta disciplina entre les ciències de la informació i la comunicació va dur a la creació d'un grup de treball format per J. Albert, J. Breton, R. Estivals, J. Guenot i J. Meyriat. Alguns observen que el sentit del terme *llibre* s'ha reduït amb el pas del temps i, en últim lloc, a partir de la definició que en va donar la Unesco. Per a d'altres, el concepte de ciències de la informació i de la comunicació és vague i s'imposa la necessitat d'elaborar-ne una classificació. El concepte d'escrit s'imposa al de llibre. La bibliologia troba el seu lloc entre les ciències semiològiques (semiologia), en tant que estudi d'un sistema de signes, l'escriptura, diferenciat de la llengua (lingüística), la imatge (iconologia) i el gest (gestologia). Es relaciona també amb les ciències del document a causa del seu suport. La bibliologia és llavors considerada com la ciència de la comunicació, la ciència de la informació, la ciència dels mitjans de comunicació que té per objecte l'estudi dels sistemes d'escriptura en relació als altres sistemes de signes i que estudia els suports escrits. Els resultats d'aquestes investigacions romanen consignats als números 14 (*L'écrit et le document*) i 19 (*Les sciences de l'information et de la communication*) de la revista *Schéma et schématisation*. Aquesta nova concepció que precisa el camp d'estudi de la bibliologia es va presentar davant la comunitat científica gràcies a un col·loqui organitzat a demanda de Jean Gattegno, *directeur du livre et de la lecture*, el febrer del 1984.³⁶

Una cinquena fase, institucional, correspon als anys 1981-1988. La bibliologia ja ha acabat la seva reconversió. S'ha alliberat de les tècniques bibliogràfiques i biblioteconòmiques, de la història i de la sociologia del llibre, de la filosofia, de la lingüística i de la documentologia. Definitivament, ha trobat el seu objectiu en virtut de la seva situació en el seu marc científic natural. A partir d'aquest moment, la nova fase és marcada per la cooperació internacional. Cal sortir de l'àmbit francès, pioner però limitat. Cal conèixer la situació de la bibliologia en altres països: quins són els investigadors, quines les escoles, quins els treballs, les orientacions, els mètodes emprats, les disciplines implicades, etc. Del 1981 al 1988 s'organitzen diversos col·loquis. El primer té lloc a Sòfia el 1981, organitzat per Elena Savova, directora de la biblioteca de la B''lgarska akademiâ na naukite (Acadèmia de Ciències de Bulgària). El 1984 té lloc, com ja s'ha esmentat, el col·loqui de París, organitzat per Robert Estivals. El 1985 se celebren dos col·loquis: un a Hammamat, a Tunísia (M.M. Chenoufi, Ben Cheikh, El Fani) organitzat per l'Institut de presse et des sciences de l'information (Maḥad al-Siḥafah wa-Ulum al-Ikhbar) de Tunis; l'altre a Budapest, per G. Rozsa, director general de la biblioteca de

36. *Le livre en France: la recherche et l'enseignement* (Paris: Retz-S.B.S., 1984).

la Magyar Tudományok Akadémia (Acadèmia de Ciències d'Hongria). El 1987 un nou col·loqui va tenir lloc a París, a l'Institut hongrois. El 1988, dos, a Tunis i a Sòfia, dels quals es van publicar els resultats a la *Revue tunnisienne de communication* i a la *Revue de bibliologie: schéma et schématisation*.

Durant aquest període se sent la necessitat d'institucionalitzar els intercanvis. El 1984, al col·loqui de París, es crea un Comité préparatoire pour la constitution de l'Association internationale de bibliologie. S'organitzen comitès nacionals. Finalment, al col·loqui de Tunis del març de 1988, es crea l'Association internationale de bibliologie (AIB). S'estableix així el lligam amb els precursors, especialment Paul Otlet, de forma que podem parlar d'una tradició i una continuïtat històrica de la bibliologia. Els deixebles d'Otlet, G. Lorphèvre i el seu continuador A. Cannone, participen al col·loqui.

Una sisena fase comença a partir del col·loqui de Sòfia d'octubre del 1988. Es tracta aleshores d'organitzar la recerca internacional. S'aprova un programa. Comprèn la publicació d'obres dels principals bibliòlegs, d'una enciclopèdia i una revista internacional de bibliologia, la preparació d'una bibliografia de la bibliologia; l'elaboració, en fi, de línies de recerca diverses.

Tot i així, aquesta necessitat d'internacionalització dels intercanvis és tan gran que sorgeixen iniciatives fora del si de l'AIB. En el marc del modern renaixement d'Espanya, José Martínez de Sousa i la Fundación Germán Sánchez Ruipérez publiquen, el 1989, el *Diccionario de bibliología y ciencias afines*.

Avui pot dir-se que s'està formant una segona escola internacional de bibliologia, continuadora de la de finals del segle XIX i començaments del XX.

Conclusió

Què podem concloure al final d'aquest estudi general sobre el naixement i l'evolució de la bibliologia?

La primera observació que hem de fer és que aquesta disciplina, avui, és acceptada, reconeguda i ensenyada en un cert nombre d'estats. La segona fa referència a la seva concepció i teoria fonamental. En aquest punt les posicions continuen sense conciliar. Existeixen diferents punts de vista que representen la continuïtat de diferents tendències conceptuals, professionals, nacionals. Hom pot classificar-los en tres grans categories.³⁷ La primera, la més tradicional, més aviat biblioteconòmica i anglosaxona, però també arrelada a alguns països de l'Europa de l'est, manté la relació bibliografia-bibliologia. La segona, molt més lligada a la història i a la sociologia del llibre,

37. Hanane el-Yousti, "La bibliologie en France: quelques repères pour une approche historique et contemporaine", *Revue de bibliologie: schéma et schématisation* 29 (1988): 19-24.

considera la bibliologia com la ciència del llibre. La tercera, la més nova i avantguardista, integrada en el desenvolupament de les ciències de la informació i de la comunicació, la defineix com la ciència de l'escrit i la comunicació escrita.

És aquesta darrera la que ha estat acceptada com a objecte d'estudi per l'Association internationale de bibliologie. És, per tant, en el marc d'aquest organisme, gràcies a la cooperació internacional i mitjançant la comparació de recerques, que la problemàtica de la bibliologia trobarà la seva definitiva resolució.